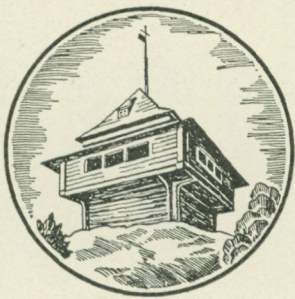

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1941**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1941

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Kronprinsen och prins Gustaf Adolf på Skansen vid defileringen under "Det frivilliga försvars dag" den 15 september 1940. Foto Dagens Nyheter.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1941

DELSBOGÅRDEN

av Gotthard Gustafsson

L ikt en del av en byklase i en nordsvensk by ligga runt Tingsvallen på Skansen tre gårdar, tre märkliga representer från skilda tidsavsnitt, som tillsammans bilda ett ovärderligt monument över byggnads- och hemkultur i Nord-sverige: Älvrosgården, återupprest 1915—16, Moragårdens ålderdomliga och egenartat oregelbundna fyrkant, färdigställd 1930 samt slutligen Delsbogårdens högtimrade och rödfärgade husring, invigd 1940.

Moragården visar oss medeltidens och vasatidens gårds- och byggnadsskick: låga, ofärgade timmerhus — mest enrummiga — samlade till fyra längor runt det gröna gårdstunet. Här möter oss knuttimringskonstens guldålder: rundtimret med dess utsökta och sällsynt utomordentliga behandling av stock och knuthugg, av gåtar och andra konstruktiva detaljer. Takformer och takkrokarnas karakteristiska långt utspetsade horn, skärmtaken över förstudörrarna, kronskorstenens höga resning och krön samt en mångfald inredningsdetaljer företräda den medeltida formen, samtidig eller konserverad. Bilden av dessa gamla, förnäma byggnadsvanor kompletteras av de enkla timmerhusen i Älvdalsbodarna, där många uppvisa ett än ålderdomligare byggnadsskick. Interiörerna i Morastugan, Back-Mats stuga, sängboden i Hedninghuset samt fäbodvallens eldhus ge oss den medeltida rumsbilden: stugan, både vardagsrum och kök, är öppen ända till kroppåsen, de oklädda slätbilade timmerväggarna blanknötta och färgade endast av rök och matos. Snickerier och möbelinredning — den senare till allra största

delen väggfast — ha också bevarat träets naturliga färg och yta fastän patinerad på enahanda sätt. — Älvrosgården åter företräder en nyare tid med mera högtimrade hus och fastare slutna längor. Men yttre omständigheter ha gjort att den fyrsidiga gårdsformen, så utmärkande även för de äldre härjedalsgårdarna, i detta fall icke kunnat återgivas.

Den skenbart karga och torftiga enkelheten i dessa båda gårdar och kanske framför allt frånvaron av färg på möbler, snickerier och väggytor, allt detta som är så karakteristiskt och allmängiltigt för bilden av vår allmoges äldsta kända byggnads- och hemkultur, detta har för en mångfald besökare tett sig främmande och kanske oftast och med orätt dömts som bevis för bygdens och tidens fattigdom. Det är dock ingalunda så. Ty Ovansiljanområdets gård timrades i en bygd med en dåtida burgenhet som ej stod efter den socknens, där Delsbogårdens högtimrade, rödfärgade och rikt inredda furuslott restes för knappt hundra år sedan. Men hälsingebonden har dock mer än andra både velat och kunnat visa hur han ville bo. Knappt någonstans i vårt land ha bondgårdarna vuxit ut till så märkliga, rikt utstyrda och inredda timmerborgar som i Hälsingland under 1800-talets förra hälft. Kring det gröna gårdstunet reste sig en tätsluten ring av höga, rödfärgade hus, där timmervarvens eller panelbrädernas strama upplinjer av väggytorna luckras upp av mörkstrukna luckor eller dubbla rader mångtalliga, blänkande blyspröjsfönster. Endast en konstrikt formad förstukvist eller skickligt snidad dörromfattning ge ett måleriskt avbrott och rytm i väggytornas kärva linjespel. Men knappt inom förstudörren får man en förkänning av den allomfattande lust att pryda och sira, som framförallt i herrstugor och innerkamrar fyllt väggytorna med ornament och bilder i blommande färg och rikt växlande former. Kopparsmide och vapensmide, linodling och senare en allt mer ökande skogsdrift gävo åt Dellenborna medlen och möjligheterna att bygga och inreda de stora och välförsedda träslotten.¹

¹ Om trävaruhandelns betydelse för Delsbobönderna se Sigfrid Svenssons uppsats Delsbogården i Trettioalets Skansen, Stockholm 1939.

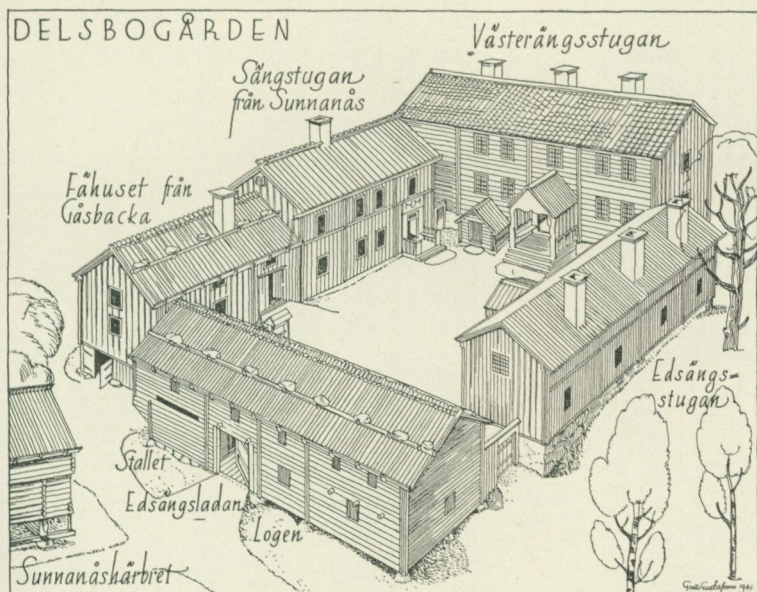

Bild 1. Delsbogården på Skansen.

Delsbogården står då äntligen här på Skansen som det stora monumentet över slutskedet i den svenska bondgårdens mångsekellånga utvecklingshistoria, ett oförgämligt minnesmärke över en byggnadskultur och inredningskonst som mest ända in i upplösningen bevarade en stark, traditionsbunden känsla för materialet och fullödighet i behandlingen. Men samma svårigheter och kanske än mer som måste övervinnas vid gestaltningen av Moragården och Älvrosgården, mötte när det nu gällde att utforma och inreda den vida yngre Delsbogården. Ty trots att hälsingarnas storvuxna timmerborgar ligga oss så nära i tiden, kan bygden själv ej längre uppvisa någon helt bevarad gård. De ha samtliga spolierats vid ombyggnad eller förnyelse under slutet av förra och början av detta sekel, således innan Nordiska museets undersökningar av allmogebbyggelsen intensifierades. Någon betryggande vägledning kunde bygdens gårdsbestånd ej ge men minnesgoda gamlingar ha lämnat den

bästa hjälp i arbetet. Deras skildringar av det forna hemmet ha på ett utomordentligt sätt beriktigats och kompletterats med ett oskattbart arkivmaterial, en samling brandförsäkringskoncept för ett 130-tal gårdar från tiden 1853—1865, förvärvade till museet tack vare den om hembygdens utforskning så förtjänste Bror Hillgren. Dessa gårdsbeskrivningar äro utomordentligt ingående och så omsorgsfullt utförda, att man enbart efter dessa koncept kan skapa sig en tillförlitlig och allsidig föreställning av gårdsskick och byggnadsvanor från och med 1780-talet, och de ge ett utmärkt underlag även till rekonstruktion i bild av flertalet gårdar.

Många beskrivningar ge en intressant men knapp kännning av ålderdomligare byggnadstraditioner, och än kan man på många ställen i socknen träffa på hus eller rester därav, som bevara minnet av ett svunnet skede med den äldre knuttimringens karakteristiska former: rundtimrets med enkelskåriga knutar och välhuggna utknutar. Men huvudparten av koncepten illustrerar, hur det konservativa Delsbo i byggnadsvanor och inredningskonst söker anknytning och anpassning till de yngre och modernare sedvänjor som länge varit förhärskande i bygderna söderut och längs Ljusnans dalgång.

En delsbogård i gammal tid räknade ett ganska stort antal hus, vanligen ett 15-tal, men i många stora eller medelstora gårdar ha värderingsmännen besiktigat närmare ett 40-tal byggnader. Först och främst ha vi de kring gårdstunet uppförda böningshusen och ladugårdshusen, och i en ring utanför dem ligga allehanda större eller mindre hus. Här äro härbrena, minst två och i regel uppförda intill varandra men på ett relativt betryggande avstånd från eldfarliga hus. Här äro redskapsskjul och skvindlidor, ved- och slöjdbodar, småkreaturshus — för får och getter — kornlador, linlador och hölador samt smedja och bastu. En yttre ring bilda höladorna på ängslotter ute i gårdsägorna, närmare eller mera avlägset liggande, och stundom ha även fäbodvallens hus tagits med i försäkringen. Och vid ån eller bäcken ha många gårdar en kvarn, ett eget eller del i ett linberedningsverk eller vattentröskverk. Bild 2 ger en schematisk fram-

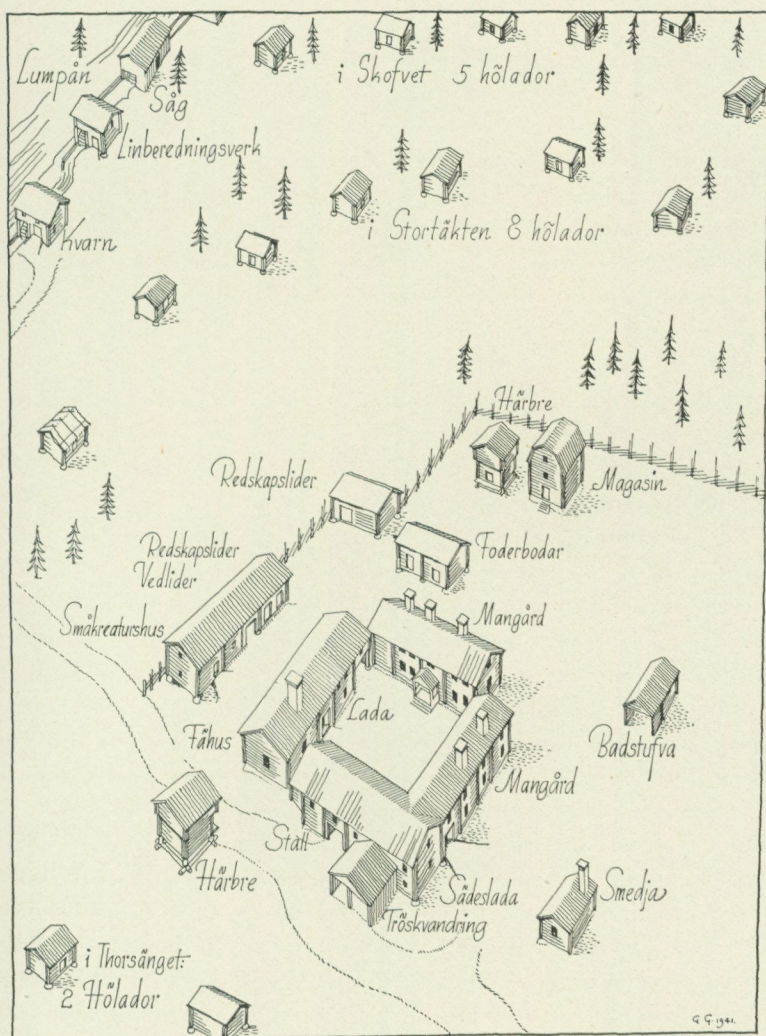

Bild 2. Edsäng nr 2. Försök till rekonstruktion av gårdens hela byggnadsbestånd efter brandförsäkringskoncept från år 1855. Schematiserad gruppering av utmarkshusen.

ställning av hela byggnadsbeståndet och dess gruppering i en medelstor delsbogård vid denna tid. Tyvärr ge koncepten ej direkta uppgifter om hur och när de många boningshusen användes, likaså uppräknas i regel endast den väggfasta inredningen. Benämningarna på byggnaderna äro de allmänt vedertagna och ej bygdens egna.

Mer än hälften av gårdarna voro fyrbyggda och flertalet av dem med helt slutna ring, där husen voro ställda så tätt "att inte en fluga kunde komma emellan". Funnos öppningar mellan husknutarna, utfylldes dessa i regel med plank med en liten gångdörr, "lillport" eller om planket var längre, med en körport. I den yngre, tresidiga eller än mer öppna gårdsformen sattes på de obebyggda sidorna ett högt plank av bräder eller ett staket av granspjälor på ett regelverk som försågs med vanligtvis oljemålade grindar eller portar.

I regel funnos två boningshus men av 63 helt inbyggda gårdar var nära hälften försedd med 3 stugubyggnader. Två sidor av gårdstomten och större delen av tredje sidan upptogs helt av bostadshus. Att gårdarna varit så välförsedda med stugubyggnader bör icke uppfattas som enbart överdåd utan hänger samman med gamla sedvänjor i besittning och skötsel. I gården funnos ofta två familjer: ungfolket och de gamla föräldrarna, som njöto födoråd. När son eller måg övertagit gården, bodde han med sin familj i huvudbyggnaden men i den andra stugulängan var undantagsbostad åt gammelfolket. Den tredje mangårdsbyggnaden slutligen bestod mestadels av bagarstuga med ett eller fler boningsrum — även använd som sommarbostad. Bild 3 och 4 visa ett par gårdar med tre mangårdsbyggnader av olika storlek och rymd. De ge prov på några av de brandförsäkringsbeskrivningar som givit riktlinjerna för utformningen av Skansens Delsbogård.

Den i de stora bostadshusen nästan ständigt återkommande planlösningen är den vi möta här i Delsbogårdens huvudbyggning, Västerängsstugan, samt i Edsängsstugan, undantagsfolkets, öst på gården. Det är 1600-talsherrgårdarnas och bostäl-lenas karakteristiska plantyp: parstugan med en innerkammare

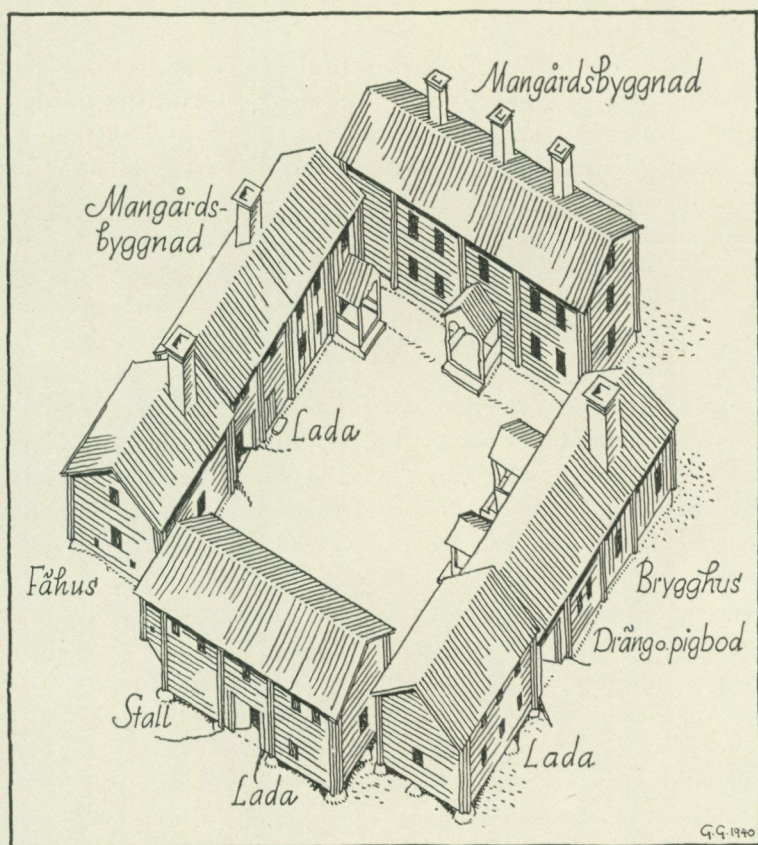

Bild 3. Näsby nr 2. Försök till rekonstruktion av gårdsbebyggelsen efter brandförsäkringskoncept från år 1853. Märk det korta men bredare fåhuset fogat intill en mangårdsbyggnad!

fogad till vardagsstugan. Till höger i förstugan leder en dörr till herrstugan (helgdagsstugan) och från förstugan har avdelats en liten kammare. Denna bostadsplan var den rådande vid nybyggande ända in på 1850-talet men ersattes då med den typiska yngre högreståndensplanen, den sexdelade karolinska planen, där salen ligger innanför förstugan mitt i huset. I Delsbo klockargård byggdes och inreddes 1808 boningshuset med denna

plan och efter mönster av prästgårdens manbyggnad. I den alltmest omfattande nybyggnadsperiod som från 1850-talets första år omgestaltar de gamla delsbogårdarna — sedan den återupptagna och utökade skogsdriften medfört nytt rörelsekapital — blir denna plantyp högsta mod. Det är nu de överdådigt utstyrda husen växa upp i snabb följd, större och rymligare än den gamla smala parstugan. Grundmurarna växa än mer i höjden och byggas stabilare, av kilad eller huggen sten, fasaderna panelas in, förstukvisten ersättes med stentrappa, fönstren omramas med rikt skurna foder, knutkedjor och följare klädas ofta in med pilasterformade lådor och kraftiga profilerade listverk ansluta väggytorna mot det spån- eller tegelklädda yttertaket. "Porslinskakelugnar" ersätta i sal och finkamrar den öppna spisen. Även om de i våra dagar byggda boningshusen i det yttre närmast kunna sägas ha den moderna villan till förebild, har dock den sexdelade herrgårdsplanen ännu ej upphört att vara mönstret för indelningen.

Ett av de mest utmärkande dragen i den svenska bondgårdens yngsta utvecklingshistoria är, att boningshuset i två våningar upptages först med 1800-talet. I Delsbo bli de vanligare först mot 50-talet men koncepten lämna flera uppgifter om tvåvånings manbyggnader från 1820- och 1830-talen. Västerängsstugan, vars övervåning tillkommit under senare hälften av 1830-talet, är alltså bland de tidigaste. En mellanform har låg övervåning, som inretts till rymlig och hög vindsbotten med låga fönster, "sidliggare" i långväggarna. Edsängsstugan företräder här denna typ. Dess halvvåning påtimrades sannolikt under 1830-talet. En stugbyggnad av denna art uppgiva värderingsmännen vara uppförd redan 1779, men först under 1800-talets andra årtionde bliva de allmänna.

Då boningshusen upptogo huvudparten av utrymmet utmed gårdsplanens sidor, ha andra av de byggnader som brukat ligga i fyrkanten fått vika. Det är därför vi i Delsbogårdens husring ej återfinna vare sig härbren eller loftbod, som bilda en så karakteristisk och viktig beståndsdel i Moragårdens och Älvrosårdens husräcker. Härbrena voro — som redan nämnts —

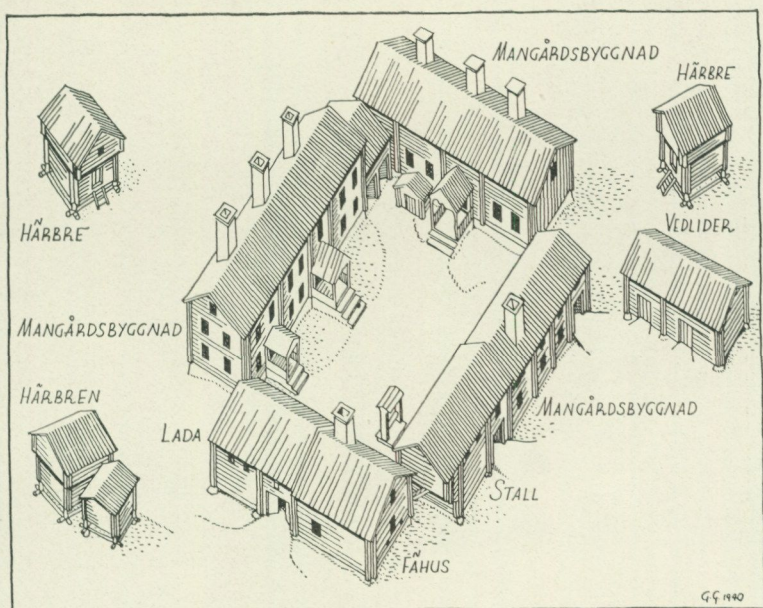

Bild 4. Västra Tolbo. Försök till rekonstruktion av gårdsbebyggelsen efter brandförsäkringskoncept 1854.

uppställda utanför husringen, och loftbodens förvaringsrum och sängbodar ersattes av andra utrymmen. Loftboden har sedan länge varit försvunnen i den centrala bygden men i en utkantsgård ha påträffats rester av en 1500-talsloftbod och åtminstone en gård "väst på socknen" hade enligt värderingsinstrumenten en bodlänga i två våningar, av allt att döma en loftbod och sålunda troligen den sista, som i en delsbogård var infogad i gårdsfyrkanten.

Ladugårdshusen åter, fähus och stall, ha i delsbogårdarna i regel samlats vid ett av de främre hörnen kring en gemensam dyngstad. Fähuset, "fäxet", har merendels — och det är karaktéristiskt för socknen — inrymmts i samma länga som bagarstugan, och lidret mellan dem utgjorde gemensam ingång. Men den anordning, som vidtagits i Delsbogårdens västra länga med fähuset fogat till gaveln på sängstugan, var nära nog lika vanlig.

Bild 5. Edsängsstugans brokvist. Foto Lennart af Peterssens.

Bild 3 återger en gård, som varit en av förebilderna till sammanställningen av fähuset och sängstugan i Skansens Delsbogård. Oftast har fähuset, liksom här, haft större bredd än längan i övrigt och i exteriörens utformning nära nog alltid camouflerats som mangårdshus.

Efter denna överblick av grundformerna i Dellenbygdens nu spolierade gamla bondehem gå vi husesyn i Skansens Delsbogård. Här skola vi endast behandla byggnaderna, deras väggfasta inredning och målningar och andra drag som belysa deras byggnadshistoria. På annat ställe i denna bok berättar Elisabeth Strömberg om byggnadernas utrustning med möbler, husgeråd och alla andra bohagsting som hörde till ett välförsett delsböhem. Vad som kanske kan tydas som överdrift är att alla de många bostadsrummen med ett undantag ha väggarna klädda med mer eller mindre rika målningar på väv eller papper. Men i det avseendet är Delsbogårdens inredande icke endast baserat på värderingshandlingarnas överväldigande mängd uppgifter om limfärgsmålade interiörer utan Skansens gård återger ett skick,

som ännu kan ses i många av bygdens gamla hus, i orörda rum eller dolt under moderna tapeter. Vi ha emellertid i två rum måst infoga målningssviter hämtade från annat håll, för att ersätta deras ursprungliga dekorationer, som förstörts vid ett tidigare tillfälle.

Västerängsstugan, det stora tvåvåningshuset vid gårdsplanens norra sida, är hämtat från Bommens gård i Västeräng. Den var även där "norr på gården" — boningshusen nämndes med den plats de intogo — men användes i senare tid och efter en ombyggnad av gården under 1870-talet endast som sommarbostad. Västerängsstugan är i nedre delen av timmerstommen det äldsta av husen i gårdsringen. Timrad som en låg stuga vid 1700-talets slut — med en exteriör av i stort sett samma art som Skansens Bollnässtuga — blev den på 1830-talet påbyggd med övervåningen, och i samband därmed nygestaltades inredningen i stugor och kamrar. Envåningshusets väggband ligger ännu kvar på gamla platsen (det är 11:te varvet) och över vardagsstugans fönster synas ännu urtagningarna för takkrokarna. Framför förstudörren låg en brokvist, lägre och smalare än den nuvarande, som restes någon tid efter ombyggnaden. Denna äldre stuglänga rödfärgades få år efter timringen. Bakom den nuvarande förstukvistens väggpanel finnas betydande rester av denna rödfärgning kvar, och timret härunder visar ingen markerad vittring, se bild 6. Falu rödfärg, som nu i de allra flesta bygder lyser nystruken och intensiv eller skimrar patinerad i underbart växlande skiftningar på bondgårdarnas husväggar, kan ej räkna gammal hävd i allmogebebyggelsen. Västerängsstugan är icke endast för Delsbo ett av de tidigaste exemplen. Det är nämligen först med 1800-talet rödfärgningen vinner större spridning, och brandförsäkringskonceptens uppgifter ha i detta fall en mera allmängiltig betydelse. Ännu på 1860-talet funnos även i den burgna bygden kring kyrkan många gårdar, där husen färgats endast av väder och vind; i andra voro blott något eller några hus strukna med rödfärg. Ofta nog är det endast väggen emot gårdsplanen, som rödfärgats; och så hade Edsängsstugan behandlats, kanske i samband med övervåning-

ens tillkomst, men sedan hade rödfärgningen ej underhållits. Nu lyser rödfärgen, förnyad, åter på dess gårdsfasad. Tegeltaket på Västerängsstugan är också att räkna till de nymodigheter som vunno insteg i socknen vid tiden omkring 1850. Takteglén äro gamla och ha hämtats från bygden. De äro tillverkade vid Forså tegelbruk i grannsocknen Forsa. De övriga husen äro försedda med bygdens form av de olika vedtakskonstruktioner, som av ålder varit rådande i knuttimringens kärnområde i Mellansverige och Norrland.

Inredning och utstyrsel i den äldre Västerängsstugan känna vi ganska väl. I förstuga och vardagsstuga voro timmerväggarna bara, i den senare kraftigt mörkfärgade av rök och matos. Alla dörrar i bottenvåningen äro de ursprungliga, och deras gamla målning har nu framtagits. Typen kallas i brandförsäkringskoncepten spegeldörr, och den efterbildar en tidig 1700-talsform, som i boställsförordningen 1730 användes som mönster för bl. a. kaptensboställena. I bondgårdarna fortlever den till långt in på 1800-talet. Alla dörrar i Edsängsstugan äro av denna typ men i dess vindsbotten finnas ett par dörrar med fyra likstora speglar, "korsdörr", som bevarar en än äldre typ. Den halvfranska dörren, rådande i herrgårdar och stadshus sedan 1700-talets mitt, kommer först i 1830-talets nybyggen i Delsbo. Vi ha den här i Västerängsstugans övervåning samt i sängstugan från Sunnanås, men även i den senare finna vi spegeldörrstypen representerad, beroende på att en del av husets snickerier härrör från en äldre byggnad.

Både på Västerängsstugans ytterdörr och på dörren till herrstugan finna vi kraftiga handtag av en för Delsbo typisk form, ett konstfullt järnsmide med medeltida prägel; de erinra om att sockenmännen tidigare voro allmänt kända för sin skicklighet i smideskonsten.

I vardagsstugan fanns en bröstpanel med fasta bänkar liksom nu — de senare dock ej de ursprungliga utan hämtade från Tjärnmyrabyggnaden. En väggfast kranssäng hade borttagits på 1870-talet, då också den gamla, stora spisen raserades. Tre-dingstak med plan mellandel och sluttande sidofall täckte alla

Äldre rödfärgningar (före 1837-1840)

////// Omedelbart efter uppförandet
(enväningshuset)

||||| Efter tillkomsten av den äldre
förstuvästen

■ Tapphål efter äldre förstuvästen

■ Tapphål för ny förstuvästen

Skansen
Delsbogården
Västerängsstugan

Uppmätning av
förstuväggen före
återuppförandet av
förstuvästen

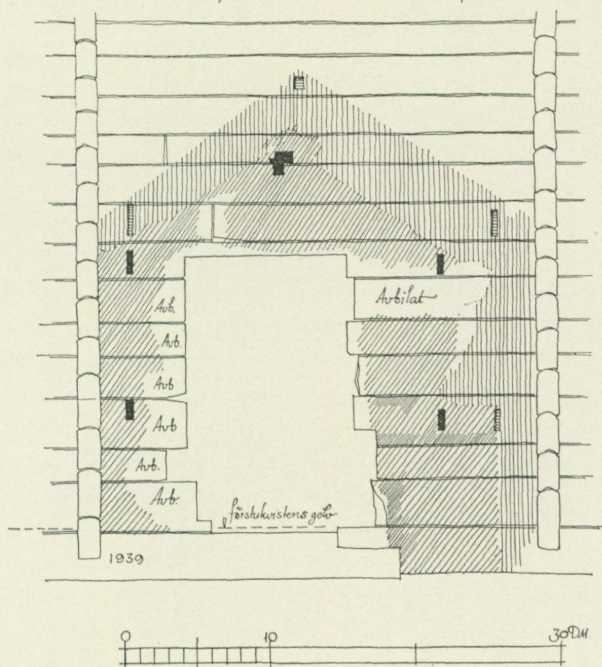

Bild 6. Västerängsstugan. Timmerväggen bakom förstuvästen. Spår av den första brokvisten och rester av äldre rödfärgningar. Uppmätning 1939.

rummen; de omlades i samband med påbyggnaden men med behållande av panel och åsar. I innerkammaren pryddes väggarna av en till större delen direkt på timret men också på väv målad limfärgsdekoration: på en röd botten enkelt inramade vita fält. Denna förstördes nästan helt vid en senare utförd

slätbilning av timret. Vid väggen åt gården, som just därför är utan fönster, har stått en dubbelsäng av samma typ som i Edsängsstugans innerkammare. Herrstugan åter hade fasta bänkar utmed väggarna, som över dem voro vävspända. Det var en gammal väv, som på baksidan bar en målning av en efterföljare till delsbokkonstnären Gustaf Reuter och i hans stil. Här hade sedan en yngre bygdemålare i ett ganska valhänt maner målat blomrankor mellan kolonner och enkla inramade fält. Denna dekoration, daterad 1809, hade sedermera nedtagits, skurits sönder och därefter fått tjänstgöra som underlag för tapetsering. I bild 7 återges ett försök till rekonstruktion av denna herrstuguinteriör med ett konstfullt byggt, valvartat tredingstak. Förstukammarens väggar slutligen hade fått en ganska enkel stänkmålning med rött och svart på vit botten direkt på timret över en i gråblått målad bröstpanel.

När Skansenbesökaren nu vandrar genom Västerängsstugan, visa rummen med ett par undantag den inredning och den utstyrsel de erhöilo i samband med uppförandet av övervåningen. Vardagsstugans väggar spändes med väv, delvis gammal med målningar i Reuterstil, som dekorerades av två rättvikskonstnärer, Ur Hans Hansson och Mårs Anders Andersson, verk samma i socknen fram mot slutet av 1850-talet. Stora färgrika blomkvastar i konstrikt formade urnor äro placerade i enkelt ramade fält. Målningen utfördes 1837 — årtalet står över dörren till innerkammaren, och i fältet över gavelbänken läsas initialerna i gårdsfolkets namn, bonden Zackarias Eliesson och hans hustru Brita Jonsdotter, farfarsföräldrar till den ägare som överlät byggnaden till Nordiska museet. I hörnet mitt emot spisen hade, som tydliga märken i väv och timmer visade, funnits ett väggfast hörnskåp med öppna kärllhyllor av samma slag som det nu insatta (från Karlsgården i Tjärnmyra). I förstukammaren försågos väggarna med hel panel av profilerade bräder som ovanligt nog ej blevo målade. Om innerkammarens enkla väggdekorerings behöills, kan nu icke avgöras, ty mot slutet av 1800-talet förändrades rummet grundligt i samband med inredande av en handelsbod där. Då det visade sig vara omöjligt att

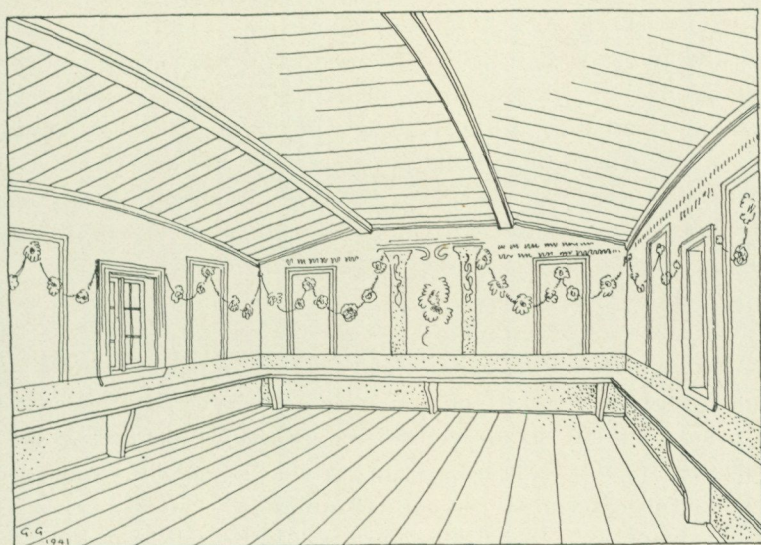

Bild 7. Herrstuguinteriören av år 1809 i Västerängsbyggnaden, rekonstruerad med ledning av bevarade rester.

rekonstruera den gamla dekoren med ledning av de obetydliga rester som nu voro i behåll, har här i stället insatts en svit målningar med bibliska motiv av en annan rättviksmålare.

Att vi i hälsingarnas hem på Skansen finna nära nog endast rättviks- och leksandsmålningar återspeglar endast förhållandena i bygden under 1800-talet. Delsbo har dock sedan 1500-talet och ända fram mot 1800 haft en egen högtstående bygdekunst, och dess siste och mest kände utövare var korpralen Gustaf Reuter (1696—1783), som här nämnts flera gånger. Hans egenartade dekorationsstil, präglad av renässans- och barockformer, bevaras av elever och efterbildare. I upplöst och degenererad form dör den ut med 1800-talets första år. Men nu komma i stället de målade rättviks- och leksandskarlarna. Under 1700-talets senare del hade vuxit fram ett måleri av säregen stil i dessa båda Siljanssocknar, och under 1800-talets förra hälft föres det vida omkring av de kringvandrande dalmålarna. Värmland, Härjedalen, Hälsingland och många andra mellansvenska landskap

ge därför en rikare och fullständigare bild av den yngre dala-konsten än gårdarna i hemlandskapet. Dalmålarna ha varit sällsynt produktiva i hälsingarnas hem. Nära nog varje stuga har haft minst ett men vanligen flera rum smyckade med dalmålningar och i de flesta fall dölja de en Reuterbonad. Men det är icke endast väggarna de dekorerat. Även på möbler, väggfasta eller lösa, lysa deras egenartade "rosmålningar", och till och med på förstukvistarnas stöd och gavelrösten skymta än, väl ej i färg men bevarade i relief — genom träets förvittring — deras typiska blad och blomrankor.

Målningarna i Västerängsstugans innerkammare, utförda på papper av Olhans Olof Jonsson från Altsarbyn i Rättvik visa i färgskala och stilförråd det för socknens yngre måleri typiska; märk det lysande röda och saftigt gröna, det senare ytterligare förstärkt med fennissa. I kvadratiske bildfält — upptill och nedtill inramade av en i samtliga nära nog likformig bladranka — framställas bibliske scener och figurer. Trots att målningarna ej utförts vid samma tid och dessutom hämtats från olika gårdar i Dalarna och Hälsingland, ha de här utan vidare fogat sig samman till en enhetlig rumsbild. Detta beror helt enkelt därpå att Olhans Olof under vintern satt hemma i sin gård i Altsarbyn och målade sina väggtaflor i standardiserat format och uppställning samt avyttrade dem sedan under sommaren färder. Förebilderna till dalmålarnas bibliske taflor ha, som Svante Svärdström tidigare utrett, varit träsnitt i Gustav Adolfs-bibeln och andra andaktsböcker. Här se vi David slå Goliat, och här är bilden av David som psalmdiktaren, två motiv som varit varmt omhuldade av många dalmålare. Här är Oljebergsscenen och Sauls omvändelse, och i den vackraste och bästa av bilderna har Olhans i lätta och ljusa färger skildrat Jesu himmelfärd. Och underfundigt berättar han om grandet och bjälken, där två män i typiske 1830-talsdräkter närgånget granska varandra.

I herrstugan åter har den förstörda dekorationen från 1809 ersatts med en svit väggfält, målade 1819, från en bondgård i grannsocknen Järvsö. Det är en av leksandsmåleriets främsta

utövare Erik Andersson från Ullvi, som här visar sin säregna bildkonst och karakteristiska färgskala, där cinnoberrött och ett dämpat men dock klangfullt blått dominera. Det är gavelväggens båda tavlor och det angränsande fältet på gårdsväggen, som signerats av honom. Den stora bilden till vänster om gavelfönstret skildrar ett av många bygdemålare ofta nyttjat motiv: hästbytet. På det andra gavelfältet målar han i egenartad komposition kung Belsasars gästabad.

Norra väggens båda bildfält, Kristus gråter över Jerusalem samt liknelsen om skattepenningen, äro utförda av Anders Andersson och likaså kungabilden vid spismuren, ett fantasiporträtt av Karl XIII. Takbården längs väggarna är ej ursprunglig utan kopierar ett original från Edsängsstugan, troligen inköpt hos en tapetmålare i Hudiksvall.

Förstugans schablonerade, stjärnliknande blommönster i blått och rött på vit botten gjordes av samma målare som dekorerat i vardagsstugan, och deras typiska blomvaser återse vi på de vävspända väggarna i övervåningens förstukammare. Stora rummet över vardagsstugan, inrett till vävkammare, bevarar sin ursprungliga egenartade schablonmönstring — utförd direkt på timret och på vävremsor klistrade över stockspringor och timmerdragen. Den stora spismuren har tillhört en stuglånga i Gåsbacka och den knallröda färgen på dess snickerier är original. I innerkammaren slutligen, som här inretts till klädstuga med kistor och välfyllda takstänger, äro väggarna klädda med en mönstrad tapet, där vi återfinna samma schabloner som använts i vardagsstugan och förstugan i bottnen samt i föregående rum. Spisen med den egenartade avtrappningen av kupan är murad efter förebild i Karlsgårdens stuglånga.

När vi stiga in i det stora gavelrummet på andra sidan förstugan möter oss ett rum av ovanlig rymd, med väggar och tak dekorerade i en stil, som är ålderdomligare och pompösare än dalkarlmålningarnas. Mot deras ljusare och delvis mera naturalistiska färg står här en färgskala med helt annan och diskretare klang, där svart och grått samt gula och röda ockror dominera, och i ornament och figurbilder ha renässans och ba-

rock förenats på ett egenartat sätt. Denna ståtliga, ålderdomliga interiör tillhör emellertid ej Västerängsstugan utan har hämtats från den manbyggnad i Karlsgården i Tjärnmyra, som förvärvades redan 1927 i samband med tidigare planer för en Delsbogård på Skansen. Tyvärr var byggnaden så svårt skadad av röta och ingripande förändringar i sen tid, att detta omöjliggjorde ett återuppförande. Men dess rikt dekorerade herrstuginredning skall här för evärdelig tid minna om Hälsinglands kanske största och originellaste bygdekonstnär, den ovan omtalade korpralen vid Delsbo kompani av Hälsinge regemente Gustaf Reuter, bonadsmålare och kyrkodekoratör.¹ Han var mycket produktiv och har målat stuginteriörer, ej endast i hemsocknen utan långt utanför dess gränser. De gårdar i Delsbo som icke stått med en av honom målade interiör, torde varit lätt räknade, ty var man kommer kan man finna rester av en takpanel, ett stycke väv eller väggtrimmer, som bevara spår av hans karakteristiska figurer och blomknippen. Och många rättviks- och leksandsmålningar dölja under den vita limfärgsgrunden ett Reuterverk. I Edsängsstugan skymta ännu bakom vardagsstugans stänkmålning samt i rättviksmålningen på herrstugans gavelvägg linjer och färgfläckar ur en dekoration av honom.

Ingen annan gård hade i fullständigare och mer oskadat skick vidmakthållit den Reutersignerade herrstugudekorationen än Karlsgården i Tjärnmyra. Väggarnas bildsvit är utförd 1747. Dess motivkrets: Tre konungar, Herodes, Jungfru Maria med barnet och Josef samt dopet i Jordan, dominerar i hans alster. Kompositionsformen med figurerna insatta i en arkitekturbild, som inramas av blomprydda pilastrar och med draperier i de övre hörnen, dräkter och ornamentik ange att Reuter arbetade efter gamla förebilder. Han är icke heller nyskapare av denna delsbostil utan fortsätter en gammal målaretradition. Redan under 1500-talets senare del fanns i Delsbo en rik och egenartad bygdekonst, nu känd endast genom några målade

¹ Om Reuter och hälsingemåleriet se Sigurd Erixon: Hälsinglands bygdemåleri i Svenska kulturbilder, ny följd VIII s. 169 ff.

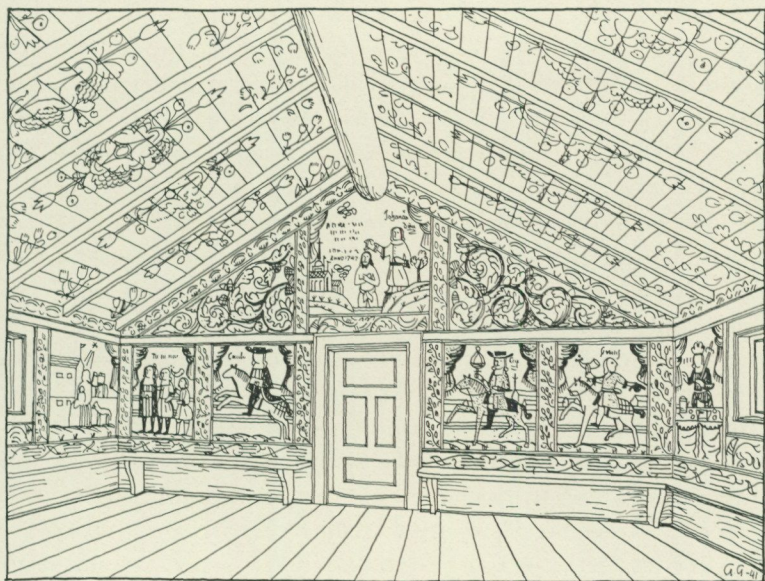

Bild 8. Tjärnmyrabyggnadens herrstuga under tiden 1747—1773.
Rekonstruktion.

långbordsskivor. I samma stuga som rymde vår Reuterinteriör, funnos rester av en direkt på timret utförd dekoration av en 1600-tals målare, som är känd även genom andra fragmentariska bilder.

När Gustaf Reuter 1747 dekorerade herrstugans väggar, var den annorlunda inredd. Spisen fanns ej, och rummet var öppet ända till kroppåsen. Takpanel och sparrar voro rikt smyckade med blommor och fruktknippen; av denna interiör återges i bild 8 ett försök till rekonstruktion. Sedermera lägges in ett flerdelat tak, en rikare utbildad form av tredingstak — nu uppsatt med brantare sidofall än det ursprungligen haft, ty rummet här har ej samma bredd — och 1773 målar han takpanelen i samma fasta och utpräglade stil. Årtalet och hans signatur G. R. finnes i den lilla bladkransen över dörren. Ytan är helt fylld med grupper av de karakteristiska blomställning-

arna, och i runda eller rektangulära fält, inramade av stela bladkransar, har han satt in allegoriska kvinnofigurer. Takmålningen är ovanligt väl bevarad; vid återuppsättandet här ha endast ett par fuktfläckar och några högst obetydliga avspjälkningar ifyllts. Detsamma gäller i huvudsak om väggfälten, där dock vissa kompletteringar varit nödvändiga. Alla nymålade partier i dekorationerna äro märkta med 1940.

Edsängsstugan, "öst på gården", är hämtad från Edsängs by och uppförd några år efter 1806, då en förhärjande och våldsam brand ödelade hela byn. Den restes då som låg envåningsstuga, 12 timmervarv hög, med lägre men bredare fönster än de nuvarande. Två av de gamla fönstren finnas i gavelröstena. Förstukvisten, bild 5, både elegantare skuren och äldre än Väterängsstugans har också tidigare varit helt dekorerad med blomrankor i färg på vit botten och med en fågel i gavelröstet. De i svag relief kvarstående resterna tyda på att den rättviksmålare, som prydde herrstuga och innerkammare utfört även förstukvistens dekoration. Gårdsväggen var rödfärgad; gavlar och baksida blevo få år efter uppförandet inklädda med panel. Rummens väggar stodo oklädda och omålade, sannolikt ända till 1827, då en okänd rättviksmålare i herrstuga och innerkammare utförde färgrika dekorationer i en säregen stil. Troligen redan på 1830-talet tillkom halvvåningen, och i samband därmed insattes de högre fönstren, de nuvarande, i bottenvåningen och rummets tredingstak sänktes.

Edsängsstugan är — med den nära nog fullständigt bevarade, ålderdomligt formade, fasta inredningen, med den aldrig övermålade sällsamt rika herrstugudekorationen — utan motstycke i bygden. Det är detta som gör att vi räkna Edsängsstugan icke endast som Delsbogårdens främsta utan även som ett av Skansens värdefullaste byggnadsminnesmärken. Dess gamla gårdsmiljö känna vi genom en utförlig brandförsäkringsvärdering från 1853, men av den fanns när Skansen gjorde sitt förvärv, intet kvar utöver vår stuga; övriga hus voro rivna och ersatta med en vinkellänga, som rymde bostad och ladugård, stall och loge. Ett av de många typiska exemplen på hur hårt vår tid

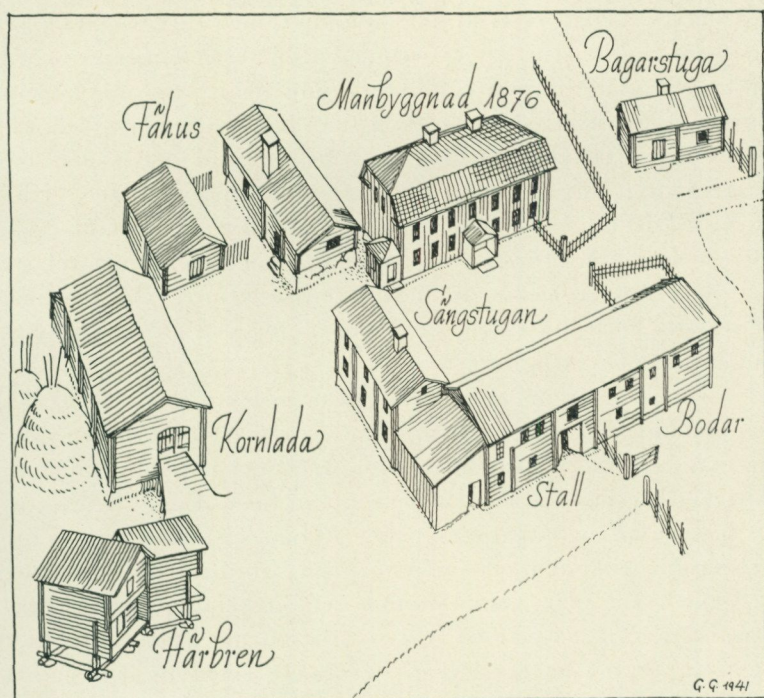

Bild 9. "Grevens" gård i Sunnanås i Ljusdals socken. Rekonstruktion av bebyggelsen vid 1800-talets slut. Den stora manbyggnaden ersätter en låg och lång boningslänga, som låg knut om knut med vår sängstuga. Även vid den nu öppna östra sidan av gårdsplanen låg till 1876 en timmerlänga men av nu okänd form och användning.

farit fram! Skansens stuga var en gång huvudbyggnaden; "öst på gården" var gammelfolkets bostad — med samma plan som i sängstugan från Sunnanås — hopbyggd med vedlider. Södra längan innehöll loge och stall, skilda åt genom portlidret. "Väst på gården" rymde fähus, intill stallet, och på andra sidan fähusvalen låg bagarstugan med en kammare innaför, och i den höga vindsbottnen över dem voro pig- och drängkammare inredda.

I Edsängsstugan har väggarnas egenartade rika blomdekor

med rankor mellan kronbärande kolonner, med färger och blom-ornament typiska för det yngre rättviksmåleriet bevarats orörd genom en nådig försyn och lyser ännu med nära nog oblekt glans. Väggytornas skicklige konstnär har även målat dekorationen på hörnskapet. Över gårdsfönstren men delvis dold av fönsterfodren står en endast till hälften bevarad inskrift: HERREN WÅROM GUD BEWARA / DETTA H[us från våldeld och brand?]. Hur tredingstaket ursprungligen varit inlagt, visar den blombård, som ännu är skönjbar utmed taklisten men till största delen döljes genom övermålning och en senare uppsatt, tryckt och färggrann bård.

I vardagsstugan är av den väggfasta inredningen allt i behåll med undantag för skåpsängen, som borttogs på 1870-talet. Spismuren är bevarad i sitt ursprungliga skick, och den rikt utformade häcken på spiskransen är den sista i socknen. I det lilla utrymmet bakom spisen, "bak på ugnen", ordnades oftast sovplats för barnen. Innerkammarens enhetliga och sammanhållna interiör har vuxit fram under ett mödosamt och omständligt rekonstruktionsarbete. Vid en genomgripande förändring av rummet mot slutet av 1870-talet hade man hårdhänt rensat ut den gamla inredningen. En vit kakelugn sattes i spishörnet, väggarna tapetserades och alla snickerier hade målats med vit glänsande oljefärg. Snickerierna i husets övriga rum ha däremot aldrig målats om. Rättviksmålaren från 1827 hade i herrstugan hållit samman väggfältens färgprakt med snickeriernas dämpade blå ton, och han hade samtidigt i vardagsstugan låtit den diskreta stänkmålningen i grått på väggarna effektfullt kontrastera mot den rödbruna varma färgen i fönster och dörrar, i de senare ytterligare markerad med grönbått på speglarnas ramlist. Men vid nedmärkningen kom det fram rester eller spår av innerkammarens ursprungliga inredning, som gav anledning och stöd för ett återställande av den interiör vi nu se. Enkelt inramade fält, sidofälten upptill snedskurna för anslutning till tredingstakets ursprungliga sidofall, äro uppradade över en i mörkgrått stänkmålad bröstpanel. I fälten äro insatta urnor av växlande form med stiliserade rika blomkvastar. Renässansens de-

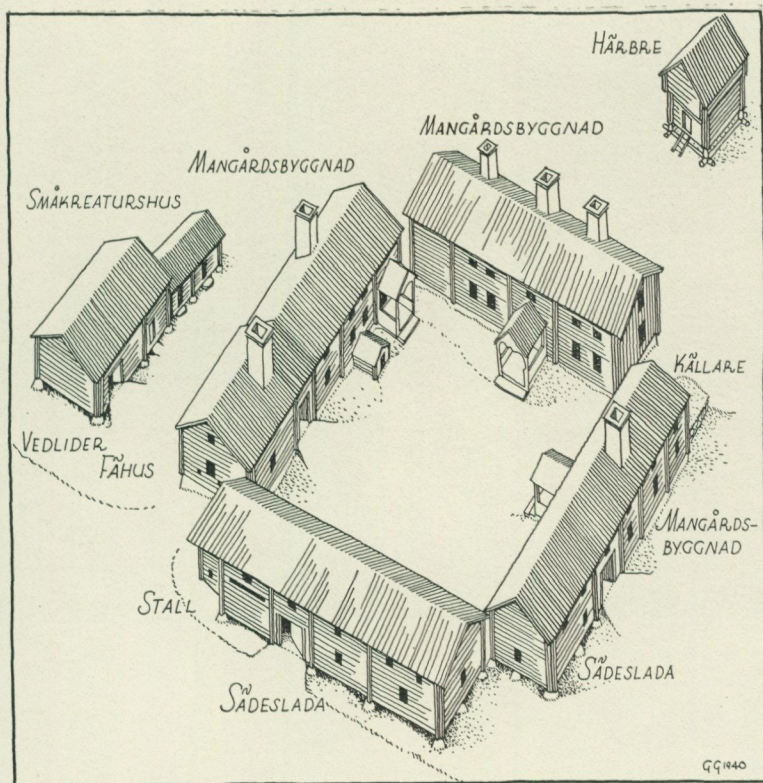

Bild 10. Edsäng nr 4. Försök till rekonstruktion av gårdsbebyggelsen efter brandförsäkringskoncept 1853. År 1939 återstod endast södra längan med stall och sädeslada.

korativa väggmålningar ha givit förebilderna till detta blomsterurnemotiv, som bygdekonsnärerna omhuldat och varierat i många och oftast egenartat stiliserade former. Delsbogårdens många väggmålningar och dessutom möblerna visa en rik provkarta härpå, alltifrån Reuters med stiltrognare efterbildning fram till leksands- och rättviksmålarnas stiliserade blomknippe. Men de vackraste av dem äro dessa i Edsängs-innerkammaren, där denne sällsynt skicklige rättvikskonstnär låtit sin fan-

Bild 11. Två gamla härbren i Rossla i Delsbo. Foto Axel Nilsson 1904.

tasi fritt spela. Fältet över dörren är bevarat i ursprungligt skick och där upprepas herrstugumålningens egenartade, blomprydda kungakrona. I fönsteröverstycket, även det orört, har målaren textat: Målatt. d. 17. OCTOBER. 1827. B. E. O. H. K. P. D. EDSÄNG. FÖR. GEX. MED. ELDS. WÅDA. d. 11 JUNIUS 1806. Initialerna äro gårdsbondens — bonden Erik Olsson — och hans hustrus. De stå också i herrstuskåpets mellandel. Sängen, som står utmed gårdsväggen, är endast till ringa del original. Dubbelsängar eller tvillingsängar av detta slag höra till de gårdarnas inventarier som regelbundet nämnas i brandförsäkringskoncepten. Minst en men oftast två, ibland fler, äro upptagna i värderingen av den fasta inredningen. Och nu — inte 100 år efteråt — återstår endast en enda som varit förebilden till vår säng. Originalen finnes i den stuga på Tjärnmyra

som nu efter ett mellanspel i Hudiksvalls museum återbördats till hembygdens gammalgård.

Sängstugan, tvåvåningshuset överst i västra längan, från Sunnanås i Ljusdals socken visar redan i det yttre — och än mer i rummens ljusare hållning och förnämre inredningsstil — ett yngre och lättare kynne, som helt avviker från de andra byggnaderna. Ljusdalsområdets liksom hela den burgna dalgången söderut längs Ljusnan har varit modernare i gestaltningen av hus och hem än det konservativa Delsbo och tidigare strävat att efterbilda och anknyta till rådande modestil. Se t. ex. de båda största rummen, där snickerier och bröstpanel bära den i bondgårdarna sällan sedda, diskreta pärlgrå färgen, där väggfältens ljust tonade botten står odekorerad eller med strödda blomknippen, eller se innerkammaren i bottenvåningen, där panelens imiterande av ädlare träslag ytterligare markerar väggfältens modestilspräglade dekoration, eller se spisarnas placering och form: med en profilhyvlad träram runt öppningen efterbilda de herrgårdsspisens i sten huggna inramning.

Sängstugans gamla gårdsmiljö, återgiven i bild 9, är också helt annorlunda än Dellenbygdens slutna fyrkanter. Runt den långsträckta, smala gårdstomten finnas endast mangårdshus (stallet har ju av gammalt inräknats bland dem, och det ligger i södra längan, som i övrigt innehåller bodar). Men därutanför lågo utan bestämd ordning fähus, lador och andra ladugårdshus.

Sängstugor av denna högt utbildade form, karakteristiska för de södra hälsingesocknarna, äro icke med säkerhet kända från Delsbo. Men i några försäkringskoncept över gårdar med rikare bebyggelse uppräknas utöver de ordinarie boningshusen en mindre, sidoställd mangårdsbyggnad, som med sina ovanligt många sängar utan tvivel torde haft samma funktion, nämligen att vid högtider och andra tillfällen, då många gäster samlades i gården stå till deras förfogande.

Sunnanåsstugan är, som redan nämnts, i sin helhet uppförd under 1830-talet. Timmerväggarna inkläddes helt med panel, och den ståtliga omfattningen kring förstudörren är skuren av en snickare och träsnidare Olof Wahlberg, som varit en flitig

leverantör av förstukvistar och dörrsniderier till ljusdalska bondgårdar. Förstubron är rekonstruerad med ledning av spår i omfattningen kring dörren, men framståndarna och sidopartierna äro nyskurna i anknytning till dörrdekorationens stil. Den gamla förstubron ersattes redan 1850 med en rejäl stentrappa. Det årtalet står i den stora brohällen, som här återupptagits. De utomordentligt vackra väggdekorationerna som visa en för bygdemålare ytterst sällsynt art i form och färg kunna mycket väl stamma från en tapetmålare från Hudiksvall eller Söderhamn, men sannolikt äro de utförda av en bygdekonstnär som haft längre kondition hos en stadsmästare. Det är nämligen icke endast färgvalet och stilarten som ge dessa väggmålningar en särställning utan även behandlingen av underlaget: gråpapper och till och med gamla årgångar av Post- och Inrikes Tidningar, mest från 1826, klistrade på gles väv, s. k. entränning. Bygdemålarna använde i regel mest en tjock och tät linneväv i de äldre målningarna och efter 1800 huvudsakligen endast papper, som uppsattes eller fastklistrades direkt på timmerväggen.

Ett litet säreget minne av en gammal sedvänja i bondesamhället, nattfrierierna, bevarar dörren till övervåningens förstukammare: de många karvningarna och märkena runt låskolven och kashaken samt i karmträet. Kammaren var pigornas, och märkena ha tillkommit när de utestängda pojkarna med slidkniven sökte lirka undan reglarna.

Västra längan avslutas med fähuset, "fäxet", hämtat från Gåsbacka i Delsbo och uppfört och inrett på 1830-talet. Tyvärr fanns ej nu något fristående fäx i behåll utan detta har tagits ur en länga, som på andra sidan lidret innehöll en stuga med två kamrar. Även i svalen hade i sen tid avdelats ett litet bostadsrum.

Det yttre — förklätt till mangårdshus med rödfärgad panel, stora blyspröjsfönster och "sidliggare" i väggarnas överdel samt en högre skorsten över vedtaket — ger ej den i landet i övrigt gängse bilden av ladugård. I det inre accentueras detta ytterligare, jämför plansch sid. 123. Väggtimret är helt inklätt med

Bild 12. Från återuppförandet på Skansen. Vägstock i Västerängsbyggnaden drives ned i knuthugg och på dymlingarna.

en panel av breda, i kanten profilerade bräder, blanknött genom slitning och skurning. Golvet är lagt med grova breda tiljor med försänkta "tröfall" utmed båsräderna. Och i var gödselränna finnes närmare gavelväggen en lucka, "vindöga", för utmåkningen till gödselstaden, som här är anordnad i den höga bottnen under fähuset. Det är därför fähuset på baksidan och i framgaveln ej har stengrund utan är uppställt på ett stolpunderrede, som är försett med en hög svarttjärad panelning med stora utåtgående luckor. Det är Gåsbackalängans egen, ursprungliga anordning som, här återupprett, ger prov på detta för många norrländska bygder typiska byggnadsskick, icke endast i fähus och andra uthus utan även senare i mangårdsbyggnader.

Det har räknats som ett viktigt karaktistikum vid definitionen av den nordsvenska gårdstypen, att korna aldrig fingo beträda gårdsplanen. Men det förbudet har sedan länge varit hävt i delsbogårdarna, där fähusen stått på styltor och fähussvalarna oftast också i inre delen avbalkats till en liten mjölkammare som här eller till en sängbod.

Fjärde längan i Delsbogården slutligen rymmer stall och

lada hopbyggda under ett tak men åtskilda av portlidret. Den är hämtad från en granngård till Edsängsstugan, och på insidan av stallets södra vägg är byggnadsåret inskuret. År 1812 restes denna långa mäktiga långa, vars höga slutna timmerväggar, genombrutna endast i ladans södra vägg av de typiska svarttjärade luckorna, ge ett så medeltidsmässigt intryck. Märk också de ålderdomligt formade portarna i körlidret! Ladorna ha av ålder timrats högre än gårdens andra hus; så t. ex. både 1500-talsladan i Moragården och Älvrosgårdens något yngre loge. Det är icke osannolikt, att en kombination sådan som i Älvrosgårdens östra långa av lada och loftbod kan vara ursprungsformen till delsbogårdarnas stora, typiska stallängor. Ty vid mitten av förra århundradet bevarade många längor ännu loftets sängbodar i bottnen över portlidret och stallet. Skansens lada visar en förenklad form; motsvarande utrymme är här ordnat till torkbotten, och för det ändamålet har upptagits den långsgående smala springan i väggen över stallet. Brandförsäkringskoncepten upptaga ett 70-tal stallängor av båda slagen, men nu återstod knappt mer än denna, som tyvärr ej heller den var fullständigt i ursprungligt skick. Av en brandförsäkringsvärdering från 1855 få vi möjlighet att rekonstruera logens gårdsmiljö och bild 10 visar att bebyggelsen varit ordnad där som i granngården.

Det hade varit lockande att till Delsbogården foga några av de många olika hus, som fylkade sig runt gårdsfyrkanten. Men Skansens utrymme är tyvärr begränsat och Älvrosgården kan i viss mån ge en kompletterande bild, ty där finnas både smedjan och bastun och prov på utmarkernas hölador. Dock ha delsboböndernas ängslador bevarat ett än ålderdomligare skick. Men härbrena, minst två vid varje gård ligga här och som seden var i bygden äro de resta tätt intill varandra.

Härbret närmast vägen är hämtat från Lassasgården i Sunnanås. Det är ett av de äldsta och ståtligaste i Hälsingland. Det byggdes under tidigt 1500-tal av Ljusdalska timmermän, som kunde hantera yxa och skavjärn med samma skicklighet som Ovansiljans bönder. Här är rundtimmer med grant skurna knu-

Bild 13. Kronprinsen hälsar i Västerängsbyggnaden på hälsingebonden Elof Jonsson och hans maka. Det var Jonssons fader som genom konstnären Bror Hillgrens förmedling 1928 sålde stugan till Nordiska museet. Bilden är tagen från Delsbo-gårdens invigning. I bakgrunden skymtar prins Eugen.
Foto Svenska Dagbladet.

tar, och i svalens inklädnad möter den gamla resvirkestekniken. Den utkragade överdelen är något yngre och med valhäntare knuthugg men underlaget till vedtaket av tättagda rundstockar är det ursprungliga och av samma ålderdomliga art som i Älvrosgårdens ståtliga stolpbod. Det andra härbret med väggar av planbilat timmer kommer från Karlsgården i Tjärnmyra. Det är uppfört under början av 1700-talet och visar en för härbren mera typisk väggsyll, "rätt-tröge", som är bredare och på undersidan skålformigt urtäljd för att hindra råttorna att över väggarna ta sig in till härbrets förråd av matvaror och spannmål. Bild 11 visar två gamla härbren i en delsboby som gett oss ledning för utformandet på Skansen av Tjärnmyrahärbrets vedtak.

Till sist några ord om dem som hjälpt att 1939—40 resa Delsbogården åter. Byggmästare Lars H. Persson från Forsa, grannsocken till Delsbo, har, kunnigt och pietetsfullt, på ett utomordentligt skickligt och samvetsgrant sätt handhaft byggan- det allt från nedmärkningen på platsen till färdigställandet på Skansen. Konservator Sven Dalén har utfört det krävande arbetet med vägg- och takmålningarnas konservering och återupp- sättande.